

Könyvszemle

Ankerl Géza: Anyanyelv, írás és civilizációk. Vendégségben a Földön

Ankerl Géza nevét jól ismeri már a magyar közönség, hiszen az utóbbi másfél évtizedben folyamatosan jelen van tanulmányaival és könyveivel a hazai társadalomtudományi palettán. Az elmúlt évben újabb kötetet adott az érdeklődők kezébe, ami – saját bevallása szerint – tulajdonképpen egy üzenet, egy palackpostába zárt üzenet, amit szeretteinek, a magyar olvasóknak küld Genfből, hogy tapasztalatait, a világról szerzett tudását megossza velük. Ez a szándék alapvetően meghatározza a könyv gondolatmenetét, mert nemcsak arról van szó, hogy egyes fejezetek vagy fejezetrészek Magyarországról szólnak, hanem sokkal inkább arról, hogy a kifejtett világértelmezés és a felvázolt cselekvési lehetőségek Magyarországnak szólnak, mintegy javaslatként, a jelenlegi megoldások helyett jobb alternatívákat felkínálva.

A kötet írásait a szerző két egységbe rendezte: a tizennyolc tanulmány (melyből bár tizenegy már korábban, különböző folyóiratokban is megjelent, e könyvben átdolgozott, új, naprakész állapotban olvasható) után következik az Epilógus, ami három részből áll. Jómagam tovább tagolnék, és kettőbe osztanám az első, mégpedig tematikai megfontolásból. Az anyanyelv/nyelvhasználati jog és a globalizáció/globalizmus két olyan központi téma, amelyek hosszabb kifejtésre és többszempontú megvitatásra kerülnek. Nagy érdeme a könyvnek az elemzési technika, az a mód, ahogyan a vizsgálódó kör-

bejárja ezeket a problémákat, mígnem eljut egy széles értő- és látómezőhöz. A szerző ugyanis több oldalról közelít, az egymást követő tanulmányokban máshonnan indít, újabb és újabb lepleket ránt le azokról a fogalmakról és jelenségekről, melyeket a különböző politikai és gazdasági érdekeknek a köztudat számára sikerült olyan jól beburkolniuk és (át/meg)formáznuk, ugyanakkor átértelmezi, felvillantja árnyaltabb jelentéseiket, míg végül több írás együttes ismeretében kirajzolódik a felvetett téma a maga összetettségében.

Egy 1990-ben írt nyílt levéllel indít a szerző. A rendszerváltás utáni új politikai térben újragondolja és újrapozicionálja Magyarországot helyzetét, és elsősorban erkölcsi és gazdasági váltást tart szükségesnek. Erkölcsi váltást olyan értelemben, hogy hazaszeretetre épülő önbecsülést és összetartást sürget, illetve gazdasági erősödést tart kívánatosnak, mivel „hazánk nem fejletlen ország, hanem egy a tőkés áru-hírverésnek hirtelen kiszolgáltatott (és így) »leégett« ország” (11.). A későbbiekben gondolkodásbeli váltást is javasol: a szocializmus évtizedeiben megszo-kott, jól rögzült csatlós mentalitást és csatlós reflexeket mielőbb meg kéne szüntetni, hogy az ország saját érdekeit és önállóságát ne rendelje alá az újabb nagyhatalmaknak.

Ankerl Géza nemzetben gondolkodó, magyar nemzetéért aggódó szerző. Amikor az anyanyelvről ír, azt kutatja, melyek azok a feltételek, amelyek mellett biztosítható a Magyarországról leszakadt, kisebbségben élő magyarok számára a szülőföldön való megmaradás. Amellett érvel, hogy nem lehet beérni a beszűkült nyelvhasználati

joggal, ami az otthoni, családi körre, valamint a „sátoros ünnepek folklór kultúrestjeinek kirakateseményeire” szorítkozik mindősze, hanem ki kell terjeszteni a társadalmi élet valamennyi területére annak a szociál-ökológiai stratégiának a részeként, ami a szülőföldön való – teljes értékű és méltóságú – megmaradás feltétele. Biztosítani kell a kisebbségi magyarok számára, hogy életük java részét anyanyelvükön élhessék meg, különben folyamatosan hátrányokkal kell megküzdeniük. Ennek elérése viszont nem tűnik egyszerű feladatnak az aktuális kulturális, politikai kontextusban. A szomszédos országokkal kötött alapszerződések sem vittek előbbre ez ügyben (hiányosságaik és gyenge pontjaik részletes elemzésben kerülnek megvilágításra). Az utópiák helyett a megvalósíthatóság szempontját tűzi maga elé Ankerl a megoldáskeresésben: „a regionális többségű kisebbség anyanyelvének az egész országra kiterjedő egyenlősége aligha lehet reális politikai célkitűzés. Következésképpen az utódországokban élő magyarság anyanyelvének csak regionálisan nüanszírozott közügyi használatát érheti el, mégpedig úgy, hogy azokban a körzetekben, ahol többségben van, a magyar *de facto* elsődleges közügyi nyelvvé válik, vagyis a magyar előnyt élvez.” (54.) A nyelvhasználati jog és a területiség összekapcsolása kerül itt megfogalmazásra. Két pilléren áll ez az elképzelés. Egyrészt a szerző szerint a nyelvről való gondolkodás nem eshet az individualizmus hatása alá, ugyanis a nyelv nem egyéni, hanem közösségi birtok, a nyelvhasználati jog elsekélyesítése és ellehetetlenítése az anyanyelv használatának mindenki számára való egyéni alanyi jogon való követelése, ez ugyanis kollektív jog. Másrészt a beszélők viszonylagos számától és területi koncentrációjától is függ a nyelvhasználati jog – állapítja meg az elemző. Svájc példáját bemutatva azt tekintené sikeresnek, ha el lehetne érni az anyaország határain kívül maradt magyarok

esetében is, hogy „a lakosság viszonylagos anyanyelvi megoszlását e nyelvek viszonylagos használata »arányosan« kövesse” (66.). Ebből az elméleti elgondolásból kiindulva lehet, hogy logikusnak tűnik, amikor a szerző a szórványban élő magyarságnak a tömbmagyarság felé való „odavándorlását” javasolja „előmozdítani” (55.), illetve a városok szerepét hangsúlyozva azt mondja: „Sajnos eddig a bevándorlók nem jöttek eléggé a magyar falvakból” (49.). A szerző biztonnal arra gondol, hogyha már vidéki magyarok elhatározták, vagy kénytelenek megélhetési okokból szülőföldjüket elhagyni, a saját és a magyarság érdekében inkább magyar és nem román többségű városba vándoroljanak. Én a magam részéről mégis óvatosságra intek – két szempontból is. Egyrészt a vándorlási folyamatokat nem csupán etnikai elvek mozgatják, hanem ennél sokkal komplexebb jelenségek. Ezért az etnikai alapon történő beavatkozás – vagy irányítás – nem biztos, hogy minden szempontból sikerre vezet, lehet, hogy a kimozdulás és a célválasztás emberi szempontjai fontosabbak. A szerző által javasolt szocioökológiai stratégiák kivitelezésében erre is tekintettel kell lenni, még akkor is, ha kedvezőnek és csábítóknak tűnik az elképzelésében kijelölt végcél. Másrészt arról sem lehet megfeledkezni, hogy a beavatkozások nem várt folyamatokat is eredményezhetnek. Bár a szerző minden biztonnal arra gondol, hogy azokat kellene a magyar városok felé irányítani, akik már amúgy is elhagyják településüket, hogy ne a román települések demográfiai mutatóit javítsák. Korántsem biztos, hogy a magyar városok kedvezőbbé tétele csak a már mozgásban lévőket szólítaná meg. Könnyen elképzelhető, hogy az akció „melléktermékeként” olyanok is kimozdulnának, akik különben maradtak volna. Azt pedig semmilyen nemzetmentő program nem vállalhatja magára, hogy a falvak kiüritéséhez, netán szórványosodásához hozzájáruljon,

esetleg felerősítse ezeket a tendenciákat.

Az anyanyelv kérdéskörével foglalkozó írások kapcsán még egy ponton vitába szállnék a szerzővel. Az anyanyelv és a nemzet kapcsolatáról való gondolkodásnak a perspektíváját szeretném tágítani. Ankerl Géza többször is hangsúlyozza, hogy „nyelvében él a nemzet” (pl. 46., 61., 62.), sőt még azt is mondja: „Az embereknél az (anya)nyelv a társadalmi öntudat elsődleges hordozója.” (Kiemelés az eredetiben.) Nem szándékozom megkérdőjelezni a nemzet és nyelv közötti valóban igen szoros kapcsolatot, de a könyvben számomra túldimenzionálnak tűnő jelentőségéből mindenképpen elvennék egy keveset. Mindenekelőtt arra hívnám fel a figyelmet, hogy az előbb idézett mondatokban a kultúmemzet koncepció kap hangot, ami a magyar jelentésmezőben helyénvaló is lenne, csakhogy létezik ezenkívül egy másik nemzetdefiníció is, mégpedig az állammemzeté, ahol bizony nem nyelvben, hanem határaiiban él a nemzet. Nem gondolom, hogy érdemes lenne vitatkozni azon, hogy kinek van igaza, már csak azért sem, mert ha vannak olyan közösségek, mégpedig igen számottevőek, akik ez utóbbi szerint határozzák meg magukat, akkor nehezen találhatunk olyan jogos alapot, ahonnan megkérdőjelezhetnénk identitásukat, ne-

¹ Hadd tegyek említést Szilágyi N. Sándor elemzéséről a „Nyelvben él a nemzet” mondatról/gondolatról. Egészen lerövidítve igen tanulságos és megfontolandó tanulmányát csupán annyit ragadnék ki egy lábjegyzet erejéig, hogy értelmezésében az idézett szavak a lehető legkonkrétabb jelentésben értendők. Mivel a nemzetről nem tapasztalati úton szerzünk tudomást, hanem a nyelven keresztül értesülünk róla, onnan, hogy másoktól hallottunk róla, valóban a nyelvben él. „A nemzet ugyanis nem »odakint« van, ha van, hanem »idebent«, a fejünkben, és pedig (többé-kevésbé hasonló módon) külön-külön mindegyikünkében. Ami pedig ezt a tudást hordozza (úgy értem: hozzá-viszi az egyes egyének között), az nem más, mint a nyelv, amely [...] szintén »idebent« van, nem »odakint«. [...] A nemzet tehát csakugyan a nyelvben él, nem pedig »odakint.«” Szilágyi N. Sándor: Mi egy más. Közéleti írások. Kalota, Kolozsvár, 2003. 756. (A tanulmány olvasható az alábbi helyen is: Regio. 2002. 4, 159-77.)

tán ennek valóságát.¹ Másrészt azon is elgondolkoznék, valóban a nyelv-e az „elsődleges” hordozója a társadalmi öntudatnak. Az előbb elmondottak már óvnak attól, hogy ilyen kizárólagossággal helyezzük az önzonosító szempontok piederstájlára a nyelvet, és ezt a képet tovább árnyalja, ha olyan közösségekre gondolunk, akik ugyan társadalmi önzonoságukat és összetartozásukat (nem nemzeti, hanem társadalmi öntudatról van szó az idézett mondatban) eltérő nyelvi közösség részeként élik meg. Legkézenfekvőbb példa erre a zsidóság. De nem kell olyan messzire mennünk, elég csak a magyarság háza táján szétréznünk, és a csángók esete rögtön figyelmeztet, hogy vannak olyan komponensek, például a vallás, melyek felülírják a nyelv elsődlegességét.

A második nagy tematikus egységhez a „Nyugat” van, „Kelet” nincs című tanulmány vezet át. Árnyaltan, érvelésben gazdag elemzéssel mutatja be a szerző, hogyan konstruálta meg a Nyugat mindazt, ami nem-Nyugat egy homogén Keletként, és helyezte el alárendelt pozícióban az egyetemesnek kikiáltott, a Nyugat érdekeit szolgáló hierarchián. A magyar olvasó örömmel nyugtázhatja, hogy nemcsak egy tanulmány erejéig mélyülhet el a téma boncolgatásában, ugyanis a szerző 2000-ben lényegesen részletesebben, könyvnyi terjedelemben foglalkozott a „Nyugat” és a „Kelet” geopolitikai pólusok önkényes megalkotásával.²

Nemcsak érdekes, de fontos is a Nyugat mítoszának dekonstruálása, hiszen az európai gondolkodásba olyan erőteljesen beforakodott ez a szemlélet, hogy már alig-alig lehet másként, más szűrőn keresztül látni a világot. Ankerl professzor folyamatosan hangsúlyozza, hogy a Nyugat csak egy – és nem feltétlenül a legértékesebb – a többi civilizáció közül. Sajnálatos viszont, hogy ebben

² Ankerl Géza: Nyugat van, Kelet nincs. Értől az Óceánig. Osiris, Budapest, 2000. A könyvet Farkas János ismertette, szintén ennek a folyóiratnak a hasábjain.

a törekvésében a szerző átesik a ló másik oldalára, és miközben a nem keresztény civilizációk bemutatásakor árnyalt képet fest, véleményem szerint a szerzőnek a nyugati civilizációt illető bírálata nem eléggé árnyalt és kiegyensúlyozott.

A további tanulmányok a globalizáció kérdéskörét vizsgálják, ugyanis a keleti bolsevista hatalom megszűnése óta a „központi globális világrend kérdése vált időszerűvé” (120.). Az elemzés perspektívája hirtelen kitágul: térben, időben és mélységben egyaránt, és lenyűgözően hordoz végig a jól ismert témák számtalan részletén, valamint a kulisszák mögött rejtőzködő, de a dolgok alakulását nagymértékben irányító összefüggésszervezeteken. A világ történéseit jól ismerő és értelmező Ankerl professzornak köszönhetően egy jobb világértéshez juthat el az olvasó. Igen hasznos ez, hiszen a világot uraló nagyhatalom (nagyhatalmak) nemcsak a világot, de a róla való tudást is uralja(k), s csak a nagyon figyelmes, kiterjedt tudással rendelkező, folyamatosan résen lévő elemzőnek van esélye arra, hogy rálátása legyen az események tényleges alakulására, és főleg a hátteret mozgató okokra.

A világra rátelepedő globalizmus – állapítja meg a szerző – nem más, mint „technomitológiai futurista világnézet”, „a lehetővé váló világméretű ember-, anyag- és hírkeverés azon használati utasítása, amely megfelel az angol-amerikai »fellelgyár« működésmódjának” (122-123.), mégpedig olyan formán csomagolva, mint a legraktikusabb, legsikeresebb, legtöbb előnyt hozó, a legtöbb *leget* magán hordozó megoldás a világ valamennyi gondjára, bajára. Egyetemes, ész-szerű, értéksemleges versenyt ígér, melyben egyenlő eséllyel indulhat mindenki, és egyenlő eséllyel futhat be sikeres pályákat, de ez csak az ideológia jól eladható reklámszövege. Mindehelyett a gazdaság szent és sérthetetlen érdekei veszik kezükbe a hatalmat, s válnak a világtörténelem elsődleges hajtóerejévé. Transznacionális

részvénytársaságok, államok feletti transzcendens testületek szabályozzák a nemzetközi és nemzeti stratégiák mozgásterét, jelölik ki az irányelveket, és szankcionálják az ökonomizmus szuverenitását sértő törekvéseket. A világhatalmat, a világbékét, de még a globális közérdeket is egyetlen világuralom, az Egyesült Államok sajátította ki magának. Értékes tanulmányok elemzik ezt a sajátos helyzetet. Ankerl Géza ebben a perspektívában vizsgálja az Egyesült Államok önkényes külpolitikáját, Nyugat-Európával való viszonyát, a kelet-európai országok területein való törekvéseit és erőforrásainak használatát, a Közel-Keleten való jelenlétét és beavatkozását. Am nem éri be csupán ennyivel, holott a lelezett információk felszínre hozása, az összefüggések átrendezése és új, mélyebb megértésre vivő rendszerbe foglalása önmagában is dicséretes lenne. Miközben bemutat és értelmez, mindig megmutatja a dolgok fonákját is: az Egyesült Államok a világ ura, az a szuperhatalom, ami érdekei szerint akarja és tudja is irányítani a földkerekség valamennyi országát, de ez a világfőlöttiség csak illúzió, mivel ő sem ura önmagának, sőt egyre kevésbé mondhatja magát függetlennek. Az Egyesült Államok 1987 óta a világ legnagyobb adósa, és 1994 óta már a pusztakamatkifizetés is nagyobb összeget tesz ki, mint a beáramló tőke. A katonai hatalmat is csak hitelre gyakorolhatja. Minősíthetjük ezt önzésnek, de cinizmusnak is a szuperhatalom részéről.

Ankerl professzor nemcsak bírálja, de el is utasítja a monopolizált világhatalmat. Ehelyett inkább „a civilizációs államokból összehátrkózó, föderációba szerveződő világgállam gondolatát” (307.) javasolja. A globalizmus helyett pedig a multikulturalizmust tartja a járható útnak. Ezek megvalósítását tekintve alapfeladatnak, nélkülük a világbéke és -stabilitás is elképzelhetetlen. A nyugatin kívül ugyanis van a világnak még három olyan civilizációja, ami beleszóllhat a világpolitikába: az indiai, a kínai és a muzulmán. Ezek figye-

lembe nem vétele nemcsak önzés, hanem súlyos hiba. A terjeszkedő, másokat lerohanó és mások fölött uralkodni akaró törekvések helyett a párbeszédben és a toleranciában látja a globális közbiztonságot hosszú távon szolgáló megoldást.

Ajánlom a politikai, gazdasági és művelődéstörténeti érdeklődésű olvasóknak Ankerl Géza alapos, széles kitekintésű, mélyen látó és értő elemzéseit. És nemcsak nekik, hanem mindazoknak, akik olvassák és hallgatják napról napra a nemzeti és

nemzetközi híreket, hiszen a szerző olyan tudáshorizontot nyit meg számunkra, amellyel felvértezve többet és jobban láthatunk, illetve csiszoltabban és árnyaltabban dekodolhatják a médián keresztül átengedett és átszűrűt közléseket. (*Ankerl Géza: Anyanyelv, írás és civilizációk. Vendégségben a Földön. Politikai, gazdasági és művelődéstörténeti tanulmányok. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004. 382 p.*)

Turai Tünde
társadalomkutató

Délkelet-Európa állapotrajza

Hazánk és Délkelet-Európa gazdasági és geopolitikai kapcsolatai 1990 után roppant módon felértékelődtek. E kapcsolatok az előző – 19. és 20. századi – századfordulón is jelentősek voltak, hogy azután évtizedekre elsorvadjanak. A jelentőség abban áll, hogy Magyarország, Közép-Európa (s most már az Európai Unió) részeként közvetlenül képes elterjeszteni gazdasági és társadalmi innovációkat kontinensünk eme elmaradott régiójában, mégpedig – magunk is a félperifériához tartozván – viszonylag könnyen átvehető, „emészthető” formában. Ha e lehetőséggel élni tudunk, ez regionális pozíciónkat jelentősen megerősítheti. Hogy e lehetőséggel élni tudjunk, ahhoz kontinensünk e rendkívül bonyolult, ellentmondásos régiójáról megbízható ismeretekkel kell rendelkeznie viszonylag széles körnek: kutatóknak, oktatóknak, politikai döntéshozóknak, vállalkozóknak. Ezt kiválóan szolgálja a Kossuth Könyvkiadó és az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének közös kiadásában megjelent mű („könyvszerű atlasz vagy atlasz-szerű könyv”, ahogyan Vizi E. Szilveszter előszavában nevezi).

A könyv tematikus térképek szakszerű, tárgyilagos, nagy anyagerősségű elemzésén alapul. A legizgalmasabb a Kocsis Károly által írt első három fejezet (ő az egész kötet

szerkesztője s koncepcionális megfogalmazója is). E fejezetekből (*Délkelet-Európa és a Balkán fogalma, területi lehatárolása; Az államhatalmi térfelosztás változásai; Az etnikai és vallási térszerkezet alakulása*) érthető meg a térség bonyolult jellege. Délkelet-Európához a szerző a volt Jugoszlávia utódállamait, valamint Albániát, Bulgáriát s Romániát sorolja. Görögországot nem: az országot elmúlt hatvanéves fejlődése, viszonylag régi európai uniói tagsága a dél-európai, mediterrán régióhoz köti.

A térség független államalakulása régi: a bolgár volt az első (680), ezután következett a horvát (870) és a szerb (892) állam – megelőzték tehát a magyar államalakulást. A régió történelmében meghatározó szerepű volt az Oszmán-Török Birodalom előretörése, mely a 14–15. század fordulójától a 16. század közepéig csaknem egész Délkelet-Európát bekebelezte. A mai napig érződik a hatása, hogy Délkelet-Európa gyakorlatilag a 19. század végéig kimaradt a nagy európai szellemi (reneszánsz, reformáció, felvilágosodás) és gazdasági (iparosodás, urbanizáció) folyamatokból. A nemzetállam-képződés nemcsak megkésett – a 20. századra maradt – hanem az új államhatárokat a két világháborút követő békeszerződésekben a győztes nagyhatalmak jelölték ki, az etnikai határok s helyi erőviszonyok figyelembe vétele nélkül. A felbomlott soknemzetiségű birodalmak – a

török s az osztrák–magyar birodalom – helyén nem nemzetállamok, hanem soknemzetiségű kis országok jöttek létre. 1990 után a nemzetállam-képződés új hulláma indult el, a jugoszláv polgárháború jól ismert tragikus következményeivel. *Hanem a történetnek nincs vége*: az etnikai viszonyok elemzése is jelzi, hogy a nemzetállam-alakulásnak sok az akadálya. Például Albániában az albán etnikumnak csak a fele él. Vagy az „államalkotó” bosnyákok – a furcsa protektorátusban élő Bosznia-Hercegovina népességének egyharmadát teszik ki. A térképen gyakran változnak a határvonalak – s ennek következtében milliók sorsa változik, válnak idegenné saját szülőföldjükön, kénytelenek menekülni, s válnak etnikai tisztogatások áldozatává.

A további fejezetekben korrekt leírást kapunk az urbanizációs folyamatokról, az ipar, a közlekedés, a turizmus helyzetéről. Hiányolom a természeti földrajzi tájak legalább egyszerű bemutatását; a mezőgazdasági térképeket, különösen pedig az országokon

belüli regionális egyenlőtlenségek vizsgálatát! Amennyiben ezzel az intézetben nem foglalkoznak, érdemes lett volna külső szakértőt bevonni.

Az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetet elismerés illeti e színvonalas és időszzerű mű elkészítéséért. A szerkesztő Kocsis Károly tiszteletet érdemlő következetességgel és színvonalon készíti s elemzi már hosszú ideje a Kárpát-medence s Délkelet-Európa főleg etnikai, népesség-földrajzi s politikai földrajzi tematikus térképeit. Indokolt lenne a mű angol kiadása: a balkáni válság nyugat-európai kezelése megmutatta, hogy Európa fejlett régióiban még a hivatásos külpolitikai döntéshozók is pontatlan képük van kontinensünk délkeleti periferiájáról. (*Kocsis Károly szerk.: Délkelet-Európa térképekben. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet – Kossuth Kiadó, Budapest, 2005*)

Enyedi György
az MTA rendes tagja

Magyar-angol környezetvédelmi értelmező szótár

Nem lehet fontosabb, életbe vágóbb kérdése az éppen elkezdődő 21. század emberiségének, s azon belül Európának, s még beljebb: hazánknak, mint a környezet védelmének és gyógyításának a kérdése. Ha rangsorolni kellene az egyes szakterületeket, feltétlenül első helyre tenném a környezetvédelmet. A képlet egyszerű: környezetvédelem = életvédelem.

Mert bizony mind az öt földrész beteg, halálosan beteg. Kormányok, pártok, politikusok jöhetnek, mehetnek, de a környezettel kapcsolatos problémák maradnak és dagadnak. Egy dolgot biztosan nem tehet semmiféle kormány, hogy homokba dugja a fejét, és félretolja a felelősséget. Egyszerűen

vétkes az a kormány(zat), amely nem a környezet, az élhető világ megtisztítására, tisztán tartására, betegségeinek gyógyítására fordítja költségvetéséből a legtöbbet. Más szavakkal: bűnös az az ország, amely a környezetvédelmen akar takarékoskodni, ugyanis az ilyen mentalitás és gyakorlat egyenes úton vezet a *környezeti katasztrófához*. – És ezzel meg is érkeztünk az itt ismertetendő szótárhoz, amelyet ha a közepén felütünk, a mintegy hetven *környezeti* kezdetű jelzős kapcsolat között az előbb említett adat a legsúlyosabb: „A környezetet (élővilág, táj stb.) erő hirtelen bekövetkező, nagymértékű károsodás.” Ha röviden akamám jellemezni a szóban forgó szótárt, azt mondhatnám: *kiállítás 5500 címszóban*.

Arra a kérdésre, hogy miért van szükség egy ilyen szótárra, amely a környezetvédelem témakörébe vágó legfontosabb szavakat és kifejezéseket szótárszerű elrendezésben

regisztrálja, bevezető soraimban már választom.

Vizsgáljuk meg kissé közelebről a szótár címszóanyagát, felépítését, értelmezéseit, egyszóval tartalmát (nem okvetlenül ebben a sorrendben).

Amint az előszóból megtudjuk, s már utaltunk is rá, a szótár 5500 magyar címszót regisztrál, azokat értelmezi, és megadja angol megfelelőit. Tetszetős és változatos tipográfiai megoldásokkal (színes szedésű címszavak stb.) nagyban megkönnyíti a szótárhasználó kereső munkáját, más szóval: a szótár felhasználóbarát. A címszavak – fekete, félkövér szedéssel – lehetnek egyszerű szavak (dúsítás, fauna, kár, mag, part, erdő stb.), összetételek (erdőelhalás, környezet-szeny-nyezés, környezetvédelem stb.), jelzős kapcsolatok (környezetvédelmi támogatás, sebezhető faj, savas eső, szilárd hulladék stb.), többszavas alakulatok (például intézmények, szervezetek neve, például Globális Vízügyi Társulás), sőt – ritkán – igei szerkezetek is, mint például parkolj és utazz.

A címszó sorában található – világos, dőlt szedéssel – annak alakváltozatai, illetve szinonimái, például szindróma, *syndroma*, *tűnetcsoport*, *tűnetegyüttes*, szilikózis, *silicosis*, szimbiozis, *együttélés*, parazita, *élősködő*, *élősdí*, avagy a növénynevek latin rendszer-tani nevei, mint például *parlagfű*, *Ambrosia artemisiifolia*.

Nyilvánvalóan helytakarékosági megfontolással magyarázható – és menthető – az, hogy eme dőlt szedésű szinonimák rendszerszerűen nem szerepelnek utaló címszóként, így például az *együttélés* nem utal a szimbiozishoz, a *tűnetegyüttes*, *tűnetcsoport* nem utal a szindrómához, de például az *élősdí* címszó utal a *parazita* címszóhoz. A *párolgatás*, *transzspiráció* vagy a *párolgás*, *evaporáció* esetében viszont nemcsak utalás történik az idegen szótól a magyar elnevezéshez (ami a helyes irány), hanem mindkét szó külön értelmezett szócikket

képez, ami viszont ellene szól a helytakarékoságnak. – Efféle következetlenségek minden (papír) szótárban előfordulnak, s ekkor jön segítségül a CD, amely a szótár mellékleteként lehetővé teszi a szótári adatok közötti átjárhatóságot.

A szócikkeknek, a magyar nyelvű értelmezéseken túl, igen fontos eleme: a kék színű, félkövér szedésű *angol megfelelők* megadása. Ezek többnyire a magyar címszó- (együttes) angol nyelvű fordításai, „tükörképei”: egy szó – egy ekvivalens. Ritkábban bár, de előfordul az is, hogy több ekvivalenst sorol fel a szótár, mint például *hulladékszegény technológia* esetében: *waste minimising technology*, *waste-free technology*, *low-waste technology*. Vagy: fényelem: *photovoltaic cell*, *photocell*, *photoelectric cell*, *light cell*. Ilyenkor az az érzése az embereknek, hogy a kevesebb több lenne, ugyanis a fordítónak nehéz az „igazit” kiválasztani. A *parlagfű* esetében azonban igen korrekt eljárás az, hogy a két angol ekvivalenst minősíti a szótár: *GB ambrosia*, *US ragweed*. S ha már említettük a szótár különféle elemei közötti átjárhatóságot, a CD segítségével a szótár *angol-magyar irányban* is használható, elég rákattintani az angol szavakra, és a keresett szócikk a maga teljességében nyílik meg.

Amilyen összetett tudományterület a környezetvédelem: az *állattantól* kezdve a *biológián*, a *fizikán*, a *geológián*, a *közgazdaság-tudományon*, a *jogtudományon*, a *meteorológián*, a *mezőgazdaság-tudományon*, az *orvostudományon*, a *vegyészet*en át a *vízgazdálkodásig* – a szótárban mindezek a tudományágak leképeződnek és nyomom követhetők, még akkor is, ha eme szakterületeket – és természetesen még jóval többet – a szótár szakterületi rövidítésekkel nem minősíti. Ám a jól megírt értelmezések önmagukért beszélnek, és pótolják a lexikográfia ez irányú igényét és igényességét.

Az *értelmezések terjedelme* igen változó: a kétsorostól (*hegyomlás*) a kéthasábosig

(*rehabilitáció*) váltakozó részletességgel, de mindenkor tudományos egzaktussággal megírt szócikkekbe áll a szótár.

Az értelmezések megfogalmazásában a szerkesztők – általában – betartják a lexikográfának azt az íratlan szabályát is, hogy azok ne tartalmazzanak olyan szavakat s főleg olyan szakkifejezéseket, amelyek az adott szótárban nem találhatók meg. Angol kifejezéssel élve, az értelmező szótárnak „self-contained”-nek kell lennie, azaz olyan zárt egységekből álljon, amelyek nem szorulnak – hogy úgy mondjam – külső segítségre. Például a *hegyi ökoszisztéma* értelmezésében („A magas hegyekben található, zavarásra, szennyezésre, talajerózióra igen érzékeny ökológiai rendszerek.”) előfordul „talajerózió” címszó a szótárban, az „ökológiai rendszerek” ugyan nem külön címszó, de a mintegy húsz, ökológiával kapcsolatos szócikk pontosan eligazít a fogalom megértésében. Hasonlóképpen az *ökológiai folyosó*-ban három szakszó szerepel: „élőhelysáv”, „migráció” és „génáramlás”. Ezek közül csak a *migráció* címszó, de az „élőhelysáv” a meglévő hat „élőhely”-összetétel alapján kikövetkeztethető, s ugyanígy a „génáramlás” a *gén* címszó és összetételei nyomán. A *herbicidek* címszó értelmezésében szerepel a „kémiai gyomirtás”, amely nem címszó, de magyar változata: a „vegyszeres gyomirtás” az. Ugyanígy az *emisszió*-ban „szennyezőanyag-kibocsátás” szerepel, amely nem címszó a szótárban, de „szennyezőanyag-emisszió” igen.

Amint azt korábban már láttuk a színóimák kezelésénél, a szótárszerkesztők számára igen nagy kihívás a *következetesség*. Az vesse rájuk az első követ, akinek ez mindig sikerül! Ebben a tekintetben mást nem tehet a szótáríró, mint bízni a szótárhasználó intelligenciájában, leleményességében és belátásában. Egy dologból azonban nem engedhet, és ez: a forrásnyelvi adatok (s azok értelmezésének) pontossága és a célnyelvi

ekvivalensek minden tekintetben adekvát kialakítása.

A felületes szótárkritikusok gyakran azzal kezdik kritikájukat, hogy felsorolják a *hiányokat* (pontosabban amit ők hiálynak tartanak), vagyis kritikájuk arról szól – és abban ki is merül –, hogy leírják: *mi nincs benne* a szótárban. A jelen recenzens nem szeretné ezt a rossz hagyományt követni. Ehelyett arról igyekezett szólni, hogy *mi van benne* a szótárban. Azért sem helyes csupán a hiányok fölhányortogatása, mert voltaképpen minden szótár *válogatás*, teljességre egy szótár sem törekedhet, legyen az általános, köznyelvi vagy szaknyelvi szótár. Ha mégis megemlítünk néhány, általunk hiálynak minősített adatot, azért tesszük, mert ez is hozzátartozik az objektív szótárkritikához. S azért is teheti ezt a jelen ismertető, mert a szótárral *használatban* is ismerkedett: az egyik napilap „Környezetvédelem” oldalát több heten át böngészte, a „puding próbája” alapján.

Fontosabb *hiányok* (minden rendszerezés nélkül):

Esőzész, árvízveszély, erősen szennyezett, egészséges ételek/táplálkozás, bioélelmiszer, visszafordíthatatlan (például környezeti kár), természetbarát, vegyszer, kemikália, vegyszermentes gazdálkodás, nitrásodás (de van: nitrifikáció), ivóvízbázisok (de van: vízbázis), fosszilis energia (de van: fosszilis tüzelőanyag), káros kibocsátás például autóbuszoké, tehergépjárműveké, kén-dioxid-kibocsátás, hulladék-tömörítés, környezetvédelmi előírások, környezetvédő (maga a személy!), környezetvédő mozgalmak (de van: környezetvédő és civil szervezetek), zöldek!, szemétegető, porszennyeződés (de van: porszennyezés), ólomszennyezés van, de -szennyezettség nincs, radioaktív szennyeződés nincs, de -szennyezés van, tűzrakás (pedig nagyon veszélyes!), tűzrendészeti előírások, tűzvédelmi intézkedések, génmanipuláció, génmanipulált növények (persze

a genetikailag módosított szervezetek, GMO, Gmsz ki vannak dolgozva!), s végül: környezetismeret – általános iskolai tankönyvek címében, stb., stb., stb.

Mint mondtam, ilyen és ehhez hasonló – már-már szórszálhasogatás-számba menő – hiánykimutatások önmagukban nem minősítenek egy szótárt, legkevesbé egy szakszótárt. Ennek a szótárnak *sokkal több az erénye*: már maga a felvett címszavak mennyisége (5500), a sok száz szinoníma, a precíz és egzakt értelmezések, a pontos, precíz angol ekvivalensek megadása, a súlyos fogalmak körültekintő, kimerítő és igen szakszerű feldolgozása, mint például: a víz-, levegő-, bio-, biológiai, környezeti, környezetvédelmi, természeti, öko-, ökológiai stb., stb. szavak és előtagok bőséges szótározása; csak a *környezet-* és *környezeti* címszavak száma több mint százhúsz!

Felismerhető a szótárban továbbá egy olyan tendencia is, hogy ahol lehet, magyar szakkifejezéseket használnak, az idegentől a magyar szóra utalva. Azt a néhány rossz képződményt, mint például *forgalom monitoring*, feledteti számos érdekes magyar szó, mint például *csörgedezettő öntözés*, *csurgalékvíz*, *töbör* (utalás *dolinától*), *füstködriadó* (*szmogriadótól* utalás).

A címszavak sorában számos történeti adattal találkozunk, amelyek nemcsak érdekessé teszik, hanem hitelesítik a szótár tartalmát. Uniós szempontból is különös fontossága van annak, hogy a legfontosabb nemzetközi intézmények, szervezetek vagy egyezmények pontos angol nevét (és rövidítését) is felkutatták a szerkesztők. Csak

néhány példa: *Európai Környezeti Ügynökség*, *Európai Környezetvédelmi Program*, *Regionális Környezetvédelmi Központ (REC)*, *Éghajlat-változási Keretegyezmény*, *Környezeti Tanulmányok Intézete*, *Nemzetközi Természetvédelmi Unió (IUCN)*, *Római Klub* stb., stb.

A kötet megszerkesztésében elismerésre méltó munkát végeztek: *Berkáné Danesch Marianne* projektvezető szerkesztő, *Kovács Terézia* felelős szerkesztő, *Borsos Béla* lektor, továbbá *Detrich Miklós* és *Kiss Zsuzsa*.

Ismeretésemet egy angolból átvett mozaikszóval szeretném befejezni; ez a szó: NIMBY (*not in my backyard*, azaz „ne az én kertembe”). Ez a tréfásan hangzó mozaikszó, ha belegondolunk, némi tanulsággal szolgál. Olyan személy magatartását fejezi ki, aki amúgy nincs ellene valamely területfejlesztő létesítmény megvalósításának, amennyiben a saját környezetét, jó levegőjét, csendjét, egészségét nem károsítja, vagyis ha nem az ő kertjében valósul meg.

Azt csak remélni tudom, hogy a felnövő nemzedék ifjú emberei nem öröklik ezt a kissé önző szemléletmódot, és azért más kertjével is törődnek majd.

Ez a szótár nagyban segíteni fogja őket a helyes szemléletmód kialakításában – ez meggyőződésem! (*Berkáné Danesch Marianne projektvezető szerkesztő – Kovács Terézia felelős szerkesztő: Magyar-angol környezetvédelmi értelmező szótár. Budapest, Akadémiai, 2005. 437p., 1 CD-ROM*)

Magay Tamás
kandidátus